

1. Η αποκαλούμενη Juno Ludovisi. Κεφαλή σγάλιματος κολοσσαίων διασπόσεων που υμνήθηκε από τον Σοείνη ως "ἡ υψηλή ἔκφραση του θεϊκού". Ρωμαϊκό αντίγραφο του 1. μ.Χ. αιώνα (μάλλον πορτρέτο πρυκνικούς της δυναστείας του Αυγούστου). Ρώμη, Museo Nazionale Romano.

Η ΉΡΑ:

ΠΑΡΘΕΝΟΣ ΤΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΧΗΡΑ

Δρ Βάλια Ξενίδου-Schild

Διδάκτωρ Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστήμιου του Μονάχου

Οι θρησκευτικές δοξασίες σχετικά με τις γυναικείες θεότητες του ελληνικού δωδεκαθέου –άρρηκτα συνδεδεμένες με τις κοινωνικές μεταβολές των ιστορικών χρόνων, οι οποίες οδήγησαν στης διαφοροποίησεις της γυναικείας κοινωνικής ταυτότητας – υπέστησαν αλλοιώσεις, που απασχόλησαν ιδιαίτερα και έντονα το ενδιαφέρον των θρησκειολόγων.

Η Ήρα, πρωτότοκη κόρη του Κρόνου και της Ρέας, σύζυγος του υψίστου των θεών, κατέχει την πρώτη, εξέχουσα θέση ανάμεσα στις θεές του Ολύμπου (εικ. 1). Είναι η προστάτις της ιερότητας του νόμιμου, θεσμοθετημένου γάμου και των γυναικών. Τα επίθετα που της αποδίδονται – τελεία, νυμφευομένη, γαμήλια, ζυγία – είναι ενδεικτικά για τη στενή σχέση της με τη συζυγική ζωή, και για το λόγο αυτό στα μνημεία της τέχνης απεικονίζεται ως νύφη (εικ. 2).

2. Ο Διός και η Ήρα της ανατολικής ρύφου του Παρθενώνα.
Η Ήρα, ένθρονη δίπλα στον Διό, απεικονίζεται με τη χαρακτηριστική χειρονομία της νύφης, που για πρώτη φορά μετά το γάμο, "ανακαλύπτεται" – ανασύρει δηλαδή τον πέπλο που σκεπάζει το πρόσωπό της, μπροστά στο σύμμορφό της, 440 π.Χ., Λονδίνο, British Museum.

ς "τελεία", η συνηθέστερη προσωνυμία της Ήρας ως προστάτιδος του νόμιμου συζυγικού βίου, τυμάται με θυσίες από τις παντρεμένες γυναίκες. Ως "παῖς", "παρθένος", ή "νύμφη", λατρεύεται από τις παρθένους -τις ωρίμες για γάμο κόρες, μετά το τέλος της εφηβείας τους-, και από τις ξήρες ως "χήρα". Αυτή η τελευταία προσωνυμία της αποδίδεται, σύμφωνα με τον Παυσανία (8, 22, 2), ειδικά στη Στύμφαλο, όπου, κατά την εκεί παράδοση, ανατράφηκε από τον γιο του Πελαγούν Τήμενο. Ο Τήμενος ίδρυσε στη Στύμφαλο τρία ιερά πρό της θυμίης για την Ήρα παρθένον την Ήρα τελεία και την Ήρα χήρα. Από τη γραπτή παράδοση, το επίτελο χήρα (με τη σημασία της ἀδείας, στερημένης, ελεύθερης από άνδρα γυναίκας) γνωρίζουμε μόνο από τους Στύμφαλιους. Παρόλο που διατηρούμε να τον γενικέυσουμε για ολόκληρο τον ελληνικό χώρο, ο συνδυασμός των τριών αυτών επιθέστων με τα τρία, τα σημαντικότερα, σταδία του γυναικείου βίου στην αρχαιότητα (εφηβεία, έγγαμος βίος και ολοκλήρωση του γυναικείου προορισμού, στέρηση και μοναδιά της προχωρημένης ηλικίας), είναι διαιτητικός.

Η Ήρα ήταν πάντοτε κεντρική μορφή του ελληνικού δωδεκάθεου. Η αρχετυπική εικόνα της ως συζύγου του Διός με προσωπικότητα δυνατή και αυτοβούλη διαμορφώνεται ήδη στο Έπος, ενώ η γνωστή εριστική πλευρά του χαρακτήρα της, απέναντι στο Δία κυρίως, ερμηνεύεται ως άρνηση της Ήρας, θεόπτητας "δίσιον δικαιού", να υποταχθεί ακόμα και στον ισχυρότερο των θεών του Ολύμπου (Burkert 1977, 209).

Πολλές θεωρίες διατυπώθηκαν σχετικά με την καταγωγή της Ήρας, με την ουσία της θείας της υπόσταση. Διάφορα χαρακτηριστικά της, κυρίως εκείνα που σχετίζονται με τη βλάστηση και τη γονιμότητα της γης (Simon 1985, 268 κ.ε.), τη δεντροκατρία (Kipp 1974,

204 κ.ε.) και τον σεληνιακό κύκλο (Kerényi 1972, 103), έγιναν αιφετηρία για ερμηνείες που δημιουργήσαν έντονες αντιπαραθέσεις μεταξύ φιλολόγων, ιστορικών, αρχαιολόγων και θρησκευολόγων. Βέβαια μια ισχυρή θεόπτητα είναι δύνατον να θέσει υπό την προστασία της περισσότερους από έναν τομείς (τους οποίους προγενέστερα εκπροσωπούσαν άλλες γονιμικές θεόπτητες), και ειδικότερα στις περιοχές εκείνες, όπου ευφανίζεται στο επίκεντρο της λατρείας! Πρόσφατα διευκρινίστηκε πάντως ότι η Ήρα δεν συνδέεται με τη γονιμότητα της γης, αλλά ότι μεσό των δομικών χαρακτηριστικών της σύλληψης της εκφράζεται υποδειγματικά η ανθρωπινή αντίληψη για τη σχέση των συζύγων με μονογαμική προσκόλληση στον έναν και μοναδικό σύντροφο (Pötscher 1987, 137 κ.ε.).

Στους περιορισμένους αυτό χώρο θα ασχοληθούμε μόνο με τα τυπικά δομικά χαρακτηριστικά της μορφής της θεάς στους

ιστορικούς χρόνους που, αναλογώτα από τις περιθωριακές επιδράσεις διαφόρων δοξασιών που αφορούν γυναικείς θεόπτητες με διαφορετικές λειτουργίες, γίνονται αντιληπτά στις εκδηλώσεις της λατρείας της. Αυτά τα ίδια χαρακτηριστικά προδίδουν τις δεσμευτικές για τους θητώντας κοινωνικές απόψεις απέναντι στο γυναικείο στοχείο της πόλης-κράτους, τις οποίες επέβαλαν οι αντυλήψεις περι συζύγων.

Η λατρεία της Ήρας -διαποτιμένη ιστορικά για τη Μυκηναϊκή εποχή από τις πινακίδες της Γραμμικής Β' γραφής των αρχείων των ανακτώρων της Πύλου - διαδόθηκε ευρύτατα και σε πολύ πρώιμες φάσεις της ελληνικής ιστορίας: στην Αργολίδα και στην Αθήνα, τη Σάμο, το Ναύπλιο και τις Πλαταιές, στην Εύβοια, την Κορίτη και τα νησιά του Αιγαίου (Nilsson 1967, 427 κ.ε.). Το βασικότερο χαρακτηριστικό των ιερουργών για την Ήρα αποτελεί ο "ιερός γάμος" της με τον Δία στη Σάμο,

3. Μετόπη του ναού της Ήρας (Νάος Ε) στον Σελινούντα. Σκηνή "ιερού γάμου" του Δίος και της Ήρας. Η χειρονομία "χείρ επὶ καρπῷ" συμβολίζει, μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα, το δεσμό του γάμου, 46 π.Χ. Παλέρμο, Museo Nazionale του Λουβρου.

4. Νόμισμα (στερέπος;) του Τραιενού Δεκαίου (249-251 μ.Χ.) με παρόσταση του συγάλμυντης της Ήρας της Σάμου δεμένου με κλιδό λυγαρίας.

5. Ξύλινο ανάγλυφο "ανατολίζοντος" ρυθμού από το Ήραίο II της Σάμου, που έχει διατυχώς, χθεί. Ερυτική σκηνή ανάμεσα στον Δία (του κρατεί συγκαλυπτόμενη την Ήρα απ' τους ώμους αδράγκωντας συγχρόνως το στήθος της) και την Ήρα. Γύρω στα 610 π.Χ.

παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν εμφανίζεται πουθενά η λατρεία τους δηλαδή δεν είναι κοινή και η Ήρα λατρεύεται μόνη της (εικ. 3). Αν και το θεόματα, ο ιερός γάμος των θεών, χαρακτηρίζουν και άλλα θεϊκά ζεύγη (Κορπο-Πλούτων, Δήμητρα-Ιασίδη, Διό-νυσσος-Αριάδνη, Αφροδίτη κ.ά.), η "θεϊκή" σημασία που διαπινέει τον ιερό γάμο Ηρας-Δίου είναι μοναδική². Και αυτό επειδή η Ήρα καταφέρει κακεί μετρητή να διασφαλίζει την ερωτική ήδοντη, αλλά μόνο υπό την προϋπόθεση ότι πραγματοποιείται με τον ίδιο πάντα ερωτικό σύντροφο - αύστητα πριν ή μετά το γάμο είναι το σημείο στο οποίο διαφοροποιείται από την επίσης προστάτιδα του γάμου Αφροδίτη, της οποίας όμως η επιρροή αφορά τον ερωτισμό και τη γενετήσια ορμή και δεν περιορίζεται στα όρια μιας αποκλειστικής μονογαμικής σχέσης.

Διάφορα δομικά στοιχεία λατρευτικών τελετών του ιερού γάμου προδίδουν την προέλευση του από το τελετουργικό τίτος μήποτς των σεξουαλικά ωριμών κοριτσιών κατά το στάδιο της εντλικι-

σής τους. Οι αναλύσεις των H. Jeanmaires (1939), G. Thomson (1941) και A. Brelich (1961) κατέδειξαν με σαφήνεια ότι τον πυρήνα πολλών ελληνικών εορτών αποτελούν προγενέστερες, λησμονημένες αργότερα μυτικές τελετές. Τα Πλιντήρια και τα Αρρηφόρια προς τιμήν της πολιούχου θεάς της Αθηνᾶς οι τελετουργίες στο ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σάρπητα "άρκεται" της Βραυρωνίας Αρτέμιδος στην Αττική ο "ιερός γάμος" και η "ιερή πορνεία", ιερουργίες της λατρείας της Αφροδίτης, είναι μερικά από έναν μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων.

Οι μυτικές τελετές, φαινόμενο κοινού "αρχαιών" αλλά και συγχρόνων κοινωνιών με τρώμα χαρακτηριστικά, διακρίτες και στα μεγάλα χριστιανικά μυστήρια (βαπτίση, μετάληψη, χρήσιμα, υπεχειλίο κ.ά.), έχουν στόχο τους την εισαγωγή, το πέρασμα ενός ατομού από μια κατάσταση σε μια άλλη, γνωστή ως τη συγκεκριμένη στιγμή. Το πέρασμα από την παιδική ηλικία στη ζωή του ενηλίκου, από τη μια ομάδα σε κάποια άλλη, από τη ζωή στο θάνατο. Οι τελετουργίες της μήποτς χαρακτηρίστηκαν για το λόγο αυτό διαβατήριες τελετές, *rites de passage* (Van Genner, 1909). Πρόκειται για δρώμενα με κοινωνικό και θρησκευτικό ταυτόχρονα χαρακτήρα, που αποβέπουν στην υπέρβαση του έμφυτου φόβου ενόψει μιας άγνωστης κατάστασης. Στα πλαίσια των διαβατηρίων τελετών ο τελετουργικός θάνατος του μυστημένου οδηγεί στην ενσωμάτωσή του σε μια νέα κοινωνική μάρδα και πραγματικότητα. Ουσιαστικά συνιστά την αρχή μιας νέας ζωής. "Πεθαίνοντας έσαναγεννιέσαι!", δίδασκε ο ιεροφάντης της μυστήρια της Ελευσίνας.

Οι μυτικές, διαβατήριες τελετές που μας ενδιαφέρουν σε σχέση με τη λατρεία της Ήρας - και ίχνη τους διαπιστώνονται σε μεταγενέστερες γιορτές, για τις οποίες διασώθηκαν πληροφορίες της γραπτής παράδοσης - συνδέονται με τη μήποτς των εφήβων κοριτσιών, των παρέβοντων, στο στάδιο της εντλικιώσης. Σηματοδοτούν δηλαδή εκείνο το ήλικιακό στάδιο του τέλους της

εφηβείας, όταν οι νεαρές θυγατρές των πολιτών, βιολογικά ώρμες πια, πρέπει να μπουν στα μυστικά της σεξουαλικότητας και να προετοιμαστούν για τα μελλοντικά τους καθήκοντα: το γάμο και τη μητρότητα. Στο ίδιο περίπου ήλικιακό στάδιο οι νεαροί έφηβοι, εγγράφονται στα μητρώα της φρατρίας τους και στους καταλόγους των δοκίμων στρατεύσιμων πολιτών, προτού τους δοθούν οριστικά και με όρκο τα όπλα τους οπίτη³. Επίσης η ενσωμάτωση, το πέρασμα σε μια νέα κατάσταση, σε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, ολοκληρώνεται με διαφορετικό για τα δύο φύλα τρόπο. Χαρακτηριστικά παραδειγμάτα για την επιβίωση συστατικών της μητροποίησης σε έθμα της Ιστορικής εποχής έχουμε κυρίως από τη Σάρπητη και την Αθήνα.

Διάφορες ενδείξεις οδηγούν στη διαπιστώση ότι η Ήρα, πρότου της αποδύσουν τα χαρακτηριστικά της συζύγου γιατρ *excellence*, λατρεύονται ως παρένος και ανιπρόσωπες τις έφηβες νέες. Στο Ναύπλιο και την Ερμόνη λατρεύεται ως Παρθενός⁴, στο Σάμο (όπου, συμφωνα με την παράδοση των Σαμιών, γεννητήκε κάτω από μια λυγαρία: Παυσ. 7, 4) ονομάζονται αρχικά Παρθενίοι, ενώ το ίδιο το νησί - ιδιάιτερα σημαντικό κέντρο της λατρείας της, όπως και η Αργολίδα - έφερε το όνομα Παρθενία τα Ηραία, η μεγάλη γιορτή των Ηλείων στην Ολυμπία, γιορτάζονταν την πρώτη μέρα του έτους, τον μήνα Παρθενίου. Η λέξη παρθένος δεν χαρακτηρίζει τη βιολογική κατάσταση των εφήβων κοριτσιών πριν από την πρώτη τους σεξουαλική επαφή, όπως ειλικρινά θα ερμηνεύεται στημέρα, αλλά σηματοδοτούσε απλώς το τέλος της εφηβείας. Μία κόρη είναι "παρθένος", όσο ακόμα δεν έχει γεννήσει, δεν έχει γίνει μητέρα. Στο τέλος της εφηβείας και πριν από το γάμο οι νέες προσφέρουν θυσίες, τα "προτέλεια", στην "Ηρα Τελεία" και τον "Δία Τέλειο". Η θυσία του γάμου, που συνήθως ακολουθεύει, ονομάζεται στις πηγές "γαμήλιον" (Niesson 402) και η Ήρα φέρει στην περίπτωση αυτή το επιθέτο "γαμηλία"⁴.

Το όνομα της "Ήρας συνδέθηκε, μεταξύ άλλων, επιμολογικά και με τις λέξεις "ώρα", "ωραίος", "ήρωα". Οι λέξεις σημαίνουν αντιστοίχως "εποχή", "ώριμος", και τον "ώριμο για κοινωνική και πολεμική ενσωμάτωση νέο", όχι τον ήρωα με τη μεταγενέστερη και τη σημερινή νεοελληνική σημασία του "ηρωικού"⁵. "Ωραίος γάμου" σημαίνει συνεπώς τη "ώριμη για γάμο", η κόρη στο ανθρώπο της ήρλικας της.

Η Ήρα, ως αντιπρόσωπος των υπό μήπη παρθένων, του πρώτου σημαντικού ήλικακού σταδίου στη ζωή μας γυναικας, είναι παρένος και νύφη ("Ήρα νυφευσομένη"), εφόσον δεν έχει γίνει ακόμη μητέρα. Το επίσης λουτρό στην πηγή Κάναθο, κοντά στο Ναύπλιο, που αναφέρεται από τον Παυσανία (2, 38, 2 κ.ε.), δεν απεβλέπει στην επανάκτηση της παρθενίας της, αλλά συνδέονταν, όπως και το καθηριτήριο λουτρό των νεαρών μελλονύμων παρθένων (Muthmann 1975, 166 κ.ε.), με τη γονιμότητα και τη μητρότητα (Wagner 1982, 251).

Χαρακτηριστικά ίχνη, υπολείμματα μυητικών τελετών των παρθένων, που φθάνοντας σε ήλικια γάμου απομακρύνονται κατά τη διαδικασία της μήπησης για ένα διάστημα από την κοινότητα⁶ και έρχονται, όπως και οι έφηβοι, σε επαρφή με τον φυσικό, άγριο κόσμο που προστατεύει η Αρτέμις, αντλώντας δύναμη από τη ζωογόνη φύση (δέντρα, νερά), για

να ενσωματωθούν επιστρέφοντας ως νέα μέλη της κοινότητας, τέτοια ίχνη αναγνωρίζονται στις παναρχίαις εορτές των Τονάιων της Σάμου και των Δαιδάλων στην Πλαταιές της Βοιωτίας (Pötscher 1987, 143).

Τα Τόναια της Σάμου

Σε σχέση με τη λατρευτική τελετή των Τονάιων στη Σάμο, ο Σάμιος ιστοριογάφος Μηνόδοτος (Jakoby, FGrHist. 542, και Αθηναιος 15, 672 β-ε) αναφέρει τα εξής: Το λατρευτικό άγαλμα της Ήρας (άξος σανίς, έδανο) μεταφέρεται με πομπή στην ακρογαλά, όπου υποβάλλεται σε θαλάσσιο λουτρό⁷.

Επειδή στη συνέχεια το έδανο δενεται με τα κλαδιά μιας παρακείμενης λυγαριάς⁸ επανω στο δέντρο (εικ. 4), η εορτή αποκλήθηκε "Τόναια, τόναια ή τόνεια". Μπροστά του τοποθετούνται διάφορα γλυκά εδέσματα (πλακούντες), ενώ στην απόσταση από το δέντρο άναλμα οι συναγεμένοι εορτάζοντες πίνουν, τραγουδούν και χορεύουν (Αθηναιος 15, 673 β-ε). Μετά το τέλος της διασκέδασης το έδανο λύνεται από τη λυγαριά και λούζεται πάλι στη θάλασσα, στις εκβολές του ποταμού Ιμβράσου⁹.

Φαίνεται πώς τα Τόναια ακολουθούσαν τα Ηραία, επίσης τοπική γιορτή στη Σάμο, όπου γιορτάζονταν ο "ιερός γάμος" της Ήρας με τον Δία. Ο Ομήρος (Ιλιας 14, 346 κ.ε.) αναφέρει ότι η Ήρα γοητεύει τον Δία με τη μαγική ζώη της

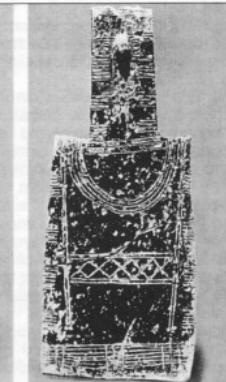
7. Κεφαλή της Ήρας από λατρευτικό άγαλμα του Ηραίου της Ολυμπίας, 600 π.Χ. Ολυμπία, Μουσείο.

Αρρεδόπητης προκαλεί τον έρωτά του και πλαγιάζουν μαζί τυλιγμένους μέσα σε χρυσό σύννεφο! Η πρώτη τους ερωτική επαφή συμβαίνει πριν από το γάμο τους, κρυφοί από τους γονείς τους (Ιλ. 4, 245 κ.ε.), όσο η Ήρα είναι παρθένος, και με δική της πρωτοβούλια (εικ. 5)!¹⁰

Ο θερμός της προγονιαίας διακούρευσης, σύμφωνα με το παραδείγμα της Ήρας και του Διος, επιβάλλεται και στις θυγατρές των Σαμιών, που σύμφωνα ερωτικά με τον μέλλοντα σύζυγο πριν από το γάμο τους. Με τον τρόπο αυτό (και σύμφωνα με τις αρχές της συμπαθητικής μαγείας που διέπουν τις θρησκευτικές εκδηλώσεις πρώιμων κοινωνιών) αποτρέπεται στην αρχή μιας τόσο σημαντικής πράξης, όπως ο γάμος, ο κινδύνος που εντάρχει σε κάθε αρχή. Όπως αποτρέπεται

Αρρυγά νομίσματα της Κλασικής εποχής με κεφαλή της Ήρας. Προέρχονται από το Άργος (αριστερά) και την Κύμη (βελάδι) και χρονολογούνται στο 400-360 π.Χ. και στο 350 π.Χ., αντιστοίχως, λοιπόν, Βρετανία, Μουσείο.

6. Πήλινα ειδώλια από διφόρες περιοχές:

1. Βοιωτικό νονικείο ειδώλιο του βου οι. π.Χ.
2. Πιλεύνιο ειδώλιο του βου οι. π.Χ.
3. Κυπριακό ειδώλιο του τέλων της Ζης χιλιετίας. Τα τρία περιστόνια ειδώλια τουπίστηκαν από την E. Simon, λόγω της επιπλέοντος χωρίς μαστικότητα, μορφής τους, ως δαιδάλοι.

επιπλέον και ο τραυματισμός, η αιμορραγία της διακόρευσης μέσα στα πλαίσια του γάμου, την πρώτη νύχτα (Pötscher 1987, 143, σημ. 327).

Τα Δαιδάλα των Πλαταιών

Ο Παυσανίας (9, 3, 1-9) και ο Πλούταρχος (στην πραγματεία του "Περί των εν Πλαταιαις Δαιδαλῶν") μιας παρέδωσαν την ακόλουθη περιγραφή του μυθου, της καταγωγής και της τελετουργίας μιας λατρευτικής τελετής των Βοιωτών, των Δαιδάλων:

"Ηρα, θυμωμένη με το Δία, αποσύρεται μόνη (=χήρα), στην Εύβοια (κατά την παράδοση των Στυμφαλίων, στην Στυμφαλο). Εκείνος, ψαχνούντας την, καταφέύγει στον Κιθαιρώνα, επινοπτικό τηγειόνα των Πλαταιών, ο οποίος τον συμβουλεύει να υποκινήσει τη ζήλια της, κανόντας πώς έχει τάχα στο νου να παντρεύεται την κόρη του Ασωπού Πλάταια. Η υποθέμενη νύφη όμως δεν είναι παρά έχιλη σανδαλίσκη πασαρέμη με πέτλα, πάνω σε όχημα συρόμενο από ζέύγος βοδιών. Η Ήρα, αλλόρων από τη ζήλια της, φθάνει πάρα-πατά επί τόπου, ξεσκιεί το φρέμα της αντίζηλου και, ανακαλύπτοντας χειροπτημένη την πρόκειται για απάτη, ξεπάσει σε γέλια. Σε ανάμνηση της συμφιλίωσής της με τον Δία οι Πλαταιές οργανώνουν τη γιορτή των Δαιδάλων, γιατί "δαιδάλα ονόμαζαν οι παιοί τα έξιλα ξόνα" (εικ. 6).

Η τελετή εξελίσσεται ως εξής: οι Πλαταιείς πηγαίνουν σε έναν δρυμό κοντά στην Άλακμενες, κόβουν ορισμένες σημαδεμένες από κοράκια δρυς, και από το έμπολο τους κατασκεύαζουν 14 δαιδάλα, ανιστοχύντα σε 14 βωμοτήκες πόλεις. Ο Πλούταρχος συμπληρώνει ότι τα έξια οδηγούντα πάνω σε αμάξι και παρουσία μιας υμφερτήριας, μιας παρανύμφου, στον ποταμό Ασωπό, όπου οι τριτανθέδες νύμφες είχαν ετοιμάσει το νυφικό λουτρό. Κατόπιν οδηγούν τα αμάξια από το ποτάμι προς την κορυφή του Κιθαιρώνα, όπου, σε ειδικά για το σκοπό αυτό κατασκευασμένο βωμό, θυσιάζουν σφάγια: αγέλαδα για την Ήρα και ταύρο για τον Δία. Μαζί με τα παραγεμένα με κρασί και θυμιάματα εξέλαστρια ζώα καίνε και τα δαιδάλα¹⁰. Ο βωμός καιγεται επίσης μαζί με τα σφαγια, ενώ οι τεράτες φλόγες της θυσίας γίνονται ορατές με μεγάλη απόσταση. Πρόκειται δηλαδή για θυσία ολοκαυτώματος, θυσία εξαγισμού.

Δύο στοιχεία συνδυάζονται από τους Πλαταιείς στη γιορτή των Δαιδάλων: η τελετή του "ιερού γάμου", με επίκεντρο το νυφικό καθαρτήριο λουτρό, και το αρχαιότερο και κυριότερο στοιχείο της τελετής, η μεγάλη πυρά σε περιόπτη κορυφή του Κιθαιρώνα. Το ολοκαύτωμα σφαγιών και ξόανων αποτελεί στοιχείο ενδεικτικό για την προγενεστέρη από τη διαμόρφωση των ολυμπίων θεών καταγωγή της τελετής. Επειδή η Ήρα, μέσα στην πόλη των Πλαταιών, τυμώντας από τις ανύπταρες κόρες (που επιμελούσαν την ευδόση του γάμου τους) ως "τελεία" και ως "υψηλευμένη"¹¹, ήταν εύκολο να συνδεθεί στην ίδια πόλη η γιορτή των Δαιδάλων και με τελετή ιερού γάμου. Η Ήρα προσδιορίζεται τελετουργικά ως σεξουαλικά ώριμη παρθένος που, μετά την εξόντωση της αντίζηλου της,

παντρεύεται έναν άνδρα, απαιτώντας να είναι αποκλειστική ερωτική του σύντροφος. Στις αυτορές πατριαρχικές κοινωνίες που βασίζονται στην οικογένεια, οι σταθερές σχέσεις ενδιαφέρουν τις μεν γυναίκες λόγω της αναπόφεψης των παιδιών, τους δε άνδρες λόγω της απόκτησης νόμιμων απογόνων και κληρονόμων των οικών τους. Γ' αυτό στους ιστορικούς χρόνους αποδίδεται στο γάμο ιδιαίτερη αξία και σημασία. Η εκτέλεση των κατάλληλων λατρευτικών τελετών συντελεύται στην ευδόσηση του.

Το στοιχείο της Ηρατοπίας – όπως και το χαρακτηριστικό της "κακή μητράς" που αποδόθηκε στην Ήρα σε σχέση με τον Ηρακλή – δεν έχει βεβαίως σχέση με τη λατρεία, αλλά προφαίνεται στο χαρακτηριστικό της θεάς από τις ανθρώπινες εμπειρίες και αντίληψης. Το φαινόμενο αυτό απαντάται πάρα πολύ συχνά στη μητρολογία αφού οι άνθρωποι δημιουργούν τους θεούς σύμφωνα με τα μέτρα τους.

Τα Ηραία της Ολυμπίας

Η Ολυμπία είναι ο κατ'εξοχήν ιερός τόπος λατρείας του Διός. Ακόμα και εδώ όμως ο ναός ο αφιερώμενός στην Ήρα είναι πολύ αρχαιότερος του περιφρύου ναού του Διός (εικ. 7). Μέσα στο άδυτο του καινούργιου ναού της, μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 423 π.Χ., ήταν στημένο το λατρευτικό χρυσελεφάντινο σύνταγμα του Πλούκλειτου, που γνωρίζουμε μόνο από την περιγραφή του Παυσανία (5, 17, 1). Ο Δίας απεικονίζεται ως πολεμικός θεός, ορθίος, με κράνος και αρματωμένος, η Ήρα καθισμένη διπλά του, ενέρωντ, με ρόδι στο ένα χέρι, σκηπτρό στα άλλα¹² και στολισμένη με πολοί, το διάδημα των θεών, που έφερε παράσταση των Χαρίτων και των Ωρών.

Σε μητηκές τελετές μας οδηγεί επίσης, εκτός από τις τελετουργίες του ιερού γάμου, και η μεγάλη γιορτή των Ηραίων της Ολυμπίας, η οποία γιορτάζοντας την πρώτη μέρα του έτους, τον μήνα Παρθενίων. Τα Ηραία εκτελούσαν νεαρά κορίτσια διαφόρων ηλικιών (Παυσ. 5, 16, 2-3) και επικεντρώνανταν στον αγώνα δρόμου των παρένθων. Ο αγώνας μας είναι γνωστός και από τη Σπάρτη¹³ (Wagner 1982, 186).

Στους ολυμπιακούς αγώνες της Κλασικής εποχής, οι οποίοι έλκουν την καταγωγή τους από τα Ηραία (Weniger 1905, 30; Kerényi 1972, 108; Drees 1962, 120), σηματοχή υπανδρών γυναικών ήταν αυστηρά απαγορευμένη. Οι παρένθει, ανιτθεί, οι νεαρές ένηβρες, είχαν το δικαίωμα να τους παρακολουθήσουν από κοντά. Μοναδική έξαρτεση συμμετοχής παντρεμένης γυναικάς αποτελούσε τη ιερεία της Δημήτρας Χαμόνης (Παυσ. 6, 20, 9), η οποία παρακολουθούσε τους αγώνες από περίοπτη θέση, καθισμένη σε βωμό που ήταν τοποθετημένος απεντέλεια ακριβώς από την επιπρόπτη των ελλανοδικών. Από τον υποδειγματικό χαρακτήρα της μοναδικής αυτής έξαρτεσης διαφένεται πώς αρχικά η λειτουργία των εντλικών γυναικών πρέπει να ήταν σπανικήτη. Πράγματι οι έμπειροι υπανδρες γυναικές, οι ίδιες που στη διάρκεια της μόνησης αναλαμβάνουν την ευθυνή της διδασκαλίας των κοριτσιών σε σχέση με τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα που θ' αντιμετωπίζουν στον έγγαμο

Έξιλο συγκλύπτο της Ήρας με "πυλαδάνα", από το Ηραίο II της Σάρων.
650-630 π.Χ. Βαθύ, Μουσείο.

βίο τους, είναι εκείνες που ιδρύουν τα Ηραία, σύμφωνα με τον ιδρυτικό μύθο τους. Κατά τον Παυσανία (5,16, 5-6), οι Ήλειοι, θελόντας να σταματήσουν οι εις βάρος τους βιαστραγείς εκ μέρους των κατοικών της Πίσσας, διάλεξαν 16 γυναίκες διακαριστέμενές οικογενειών από τις 16 πόλεις της Ηλείας, με σκοπό να λύσουν αυτές τις διαφορές τους. Οι 16 επιλεκτές γυναίκες εφεραν πράγματα σε αισιό πέρας τις διαπραγματεύσεις και έκαμψαν τη συνδιαλαγή. Αργότερα τους ανετέθη και η οργάνωση του αγώνα των Ηραίων καθώς και η υφάνση – κάθε τεσσερά χρόνα – πετίλου για το λατερυτικό αγάλμα της Ήρας¹⁴.

Ο Παυσανίας (5, 16, 4), σε μια παραλλαγή του ίδιου μύθου, αναφέρει ότι τα Ηραία ήρθε ση Ιπποπόδαιμα μαζί με άλλες 16 γυναίκες, από ευγνωμοσύνη προς την Ήρα για τον επιτυχημένο γάμο της με τον Πέλοπα. Βλέπουμε λοιπόν ότι, παρόλο που υπογραμμίζεται ότι οι αγώνες ήταν "αύλια" δρόμου μεταπέ ταρπένων, εν τούτοις τα Ηραία ιδρύονται από παντρεμένες γυναίκες. Η αντίφαση προκύπτει από την αρχική στενή σχέση του γάμου και της μόρτης, ενώ η λατρεία της Ήρας στην Ολυμπία εξελίχθει κατά την πορεία της στο χρόνο σε αυτόνομη από τη μόρτη πων παρθένων εσφρή. Τον αγώνα δρόμου εκτελούν οι ανυπαντριές παρθένες, η διέμυθυνση όμως των αγώνων ανήκει στις δικαιαδοσίες μιας έμπειρης έγγαμης γυναίκας, που αργότερα υποκαθίσταται η έρευνα της Δήμητρας, η οποία και συμμετέχει, συμβολικά πια, στους Ολυμπιακούς αγώνες.

Σπήλατρια της Ήρας μπορούμε να παρατηρήσουμε τις αλλαγές των γεωμητρικών κατατη διάρκεια των ιστορικών χρόνων. Η θεϊκή αντιπρόσωπος των παρθένων, των νεαρών γυναικών που εισέρχονται στο στάδιο της σεξουαλικής ωριμότητας και προετοιμάζονται για το αυτογκό βίο, μεταλλάσσεται σε προστάτιδα του γάμου και της οικογένειας. Στην Ελάδα, και ειδικότερα στην Αθηναία της Κλασικής εποχής, για την οποία έχουμε τις πιο πολλές πληροφορίες, ο γάμος αποτελεί το σημαντικότερο γεγονός στη ζωή μιας γυναίκας, αποτελεί την επίστεψη, το αποκορύφωμα και την ολοκλήρωση της υπάρξης της. Ο γάμος, αρχικά υπόβαθρο συλλογικής των παρθένων στα πλαίσια της μόρτης μετά τη βιολογική ενηλικιώση τους, περιορίζεται σε ιδιωτική, πρωστική υπόθεση των οικών δύο οικογενειών, του γαμπτιού και της νύφης, με στόχο την απόκτηση γηγενών απογόνων, τη διατήρηση του οικού των αστών και την προγονολογία. Η Ήρα παρθένος γίνεται νυμφεύομένη, τελεία και ... χήρα.

Σημειώσεις

1. Η Ήρα λατρεύεται ως "Ανθεῖα" στο Άργος. Στη ύφεση της αυτή τη νεαρά κοριτσιά χρεωνούνταν με ανθή, γεννόντα που συνίστανται και με τη μόρτη, το γάμο και την Ήρα με την ιδιότητα της "βεΐκτης νύφης".
2. Για τον ιερό γάμο βλ. το άρθρο της Α. Καππαρίδη, σε επόμενες σελίδες.
3. Η "ερπίδη" είναι πανόργανα τελετουργικά συλλογικής μήτρης των νέων – συγγένεις προς τη πατριαρκική "κρυπτεία" – που επένδυσε μεταλλαγμένη και στους ιστορικούς χρόνους ως εξής: το έτος της ερπιθείας τους (πριν τους δούνων τη σπουδή της επινοίης) στα πλαίσια της πόλης, οι νέοι της Αθηνών υπέρτευσαν δύο χρόνα ως "ερπίδη" στα συνόρα και τις παραθερεύοντες περιοχές της Αττικής, στις περιοχές του "άγρου", του "έρου", απεγγίνοντας με τη κυνηγί και αντιμετωπίζοντας τους πάνερους κινδύνους της υπαιθρίου σχεδόν σαλποί η ελάφρη μόνον απλούστευση.

4. Το γεγονός ότι στην Αθηνά, οι γάμοι νίνονταν σε μιαν ορισμένη χρονιά στην πόλη, κατά τον μήνα Γαύμηνα – ο οποίος πήρε φεμινιστικό όνομα στην Ήρα – αποτελεί ένδειξη ότι ο γάμος υπήρχε παλαιότερα στην Αττική συλλογική υπόθεση όλων των νεών. Στην Λακωνία γνώνταν επίσης και η απομόνωση, για ορισμένο διάστημα, μεταξύ της Ηραίας και των θερινών ημέρων, η οποίας έπρεπε να εξουσιώνεται στην Ηραία. Στη Σπάρτη, όπου νέοι και νέες (κουρέμες) και νινές με ανδρικά ρούχα, κλεμμένων σ' έναν σκεπτό χώρο, διαδέχονται στην ημέρα της Κορητίας την απομόνωση της συντροφίας της αρρενοκλητικής τάξης των νεών. Στην Αθηνά, η ημέρα της Κορητίας, με τους – συνήθως Βεΐκτης καταγόνες – πρωτες των ουρητών επώνυμων είναι γνωστής. Εθνικολογικές παραπομπές της μήλης των κοριτσιών της φύλου των Valençay της Μαζεύμποντα κατέβανεν τη σχέση μεταξύ της πρώτης εμπινόρους, του κοβαλκού παπούλευσμού τους από το ανδρικό σταγούλιο της φύλκας κατά τη διάρκεια της σφενών, και του καβαρτήρου στην πλάτασσα απέρευτου μετά την ημέρα της Κορητίας.

5. Οι στοιχείοι σχέσης της Ήρας, όπως και της Αθηνάς, με τους – συνήθως Βεΐκτης καταγόνες – πρωτες των ουρητών επώνυμων είναι γνωστής. Εθνικολογικές παραπομπές της μήλης των κοριτσιών της φύλου των Valençay της Μαζεύμποντα προσέρχονται προτού εγκαταλείψουν την "αρχή". Οι νέοι γυναικών παραπομπές για την ημέρα της Κορητίας προσέρχονται από το γάμο των σε ποτάμι (Ευρ. Φύνοντας 338-349).

6. Στην ολοτύπη, μετά την εμπινόρους, γίνεται κατά κανόνα στη βάθεια, σε λίμνη ή σε ποτάμι, πρόγραμμα συνηθητικού παρελθόντος να αντέλεσε στο νυκτικό λεπτό την ημέρα της Κορητίας. Στην Ηραία πρέπει να μεταβολείται σε "καταρράκτη" (πάρα πολλά λεπτά) και στην Ηραία της Κορητίας σε "καραμάνη" (πάρα πολλά λεπτά). Οι νέοι γυναικών παραπομπές για την ημέρα της Κορητίας προσέρχονται από την γηράτη, ψαλιδό χώρο της πετρώσιμης πέτρας ή λίθου πάνω στην ημέρα της Κορητίας.

7. Ενώ το λοιπό, μετά την εμπινόρους, γίνεται κατά κανόνα στη βάθεια, σε λίμνη ή σε ποτάμι, πρόγραμμα συνηθητικού παρελθόντος να αντέλεσε στο νυκτικό λεπτό την ημέρα της Κορητίας. Στην Ηραία πρέπει να μεταβολείται σε "καταρράκτη" (πάρα πολλά λεπτά) και στην Ηραία της Κορητίας σε "καραμάνη" (πάρα πολλά λεπτά). Οι νέοι γυναικών παραπομπές για την ημέρα της Κορητίας προσέρχονται από την γηράτη, ψαλιδό χώρο της πετρώσιμης πέτρας ή λίθου πάνω στην ημέρα της Κορητίας.

8. Στην ολοτύπη σχέσητα ισχύει η αντίληψη ότι οι ιδιότητες της λυγαρίδας διευκανόνταν τη σεξουαλική εγκυρότητα (Nilsen 40) τα κλαδιά της είχαν ευνοϊκή επίδραση στη σεξουαλική συμπεριφορά, στην ενοχήσεως των γυναικών κύκλων (Διον. 1, 103 RV) και στη γενναϊκή γονιωτήση (Fenech 142 κ.ε.), γεγονός που ισχυρώνεται και από τις πληροφορίες της γραπτής παρούσας που επιχορεύεται και από την πρώτης προστάτιδα της Κορητίας.

9. Οι άλλες παραπομπές στοιχείων προσέρχονται από μεταλλαγμένη συλλογική για λίγα μόνο της στην περιοχή του έδους, στη φύση, δενέσταν πάνω στο δεύτερο της λιγούρας και έρχονται με αυτόν τον τρόπο σε επαφή με τις ζωγόνες δινύμων που ενδύναμωνται ενηλίκη, μη και με την εξεργαστική δύναμη του νερού που παρεμπέδεται σε "δινύμειο" του παρελθόντος βίου, για να πατοπλούσει συμβόλιο για λίγα μόνο της στην περιοχή των ερπιθείων από τη γηράτη, φαγότη και τραγούδια.

10. Τα έσωνταν πρωτοπορεύουσαν την "αντίζηλη" της Ήρας Πλάταια, που εργάζονται δια της πυράς ως κατ' μιάρα, όπως και ο διάλογος σε επαφή με τις ζωγόνες σε ποτάμια σε αυτά (βλ. θύμα, φαγαίνω).

11. Το έσωνταν πρωτοπορεύουσαν αγάλματα της Ήρας Τελείας που εργάζονται δια της πυράς ως κατ' μιάρα, όπως και ο διάλογος σε επαφή με τη Ήρα Νηυμεράποντα του Κολυμβάτου (Πατού. 8,2,7).

12. Ο κούκος, στον οποίο μετατρέπονται οι "δινύμειοι" του παρελθόντος βίου, για να επανδειάζονται – όπως και στο άλλο των μωσαϊκών τελετών – για τη διαδόσεων των ερπιθείων από τη γηράτη, φαγότη και τραγούδια.

13. Σχετικά με αγνούντων στη Σπάρτη, οι οποίοι γίνονται παρούσα νεαρών ανδρών, με πληροφορία την Πλούτοπαρος στην Βούλη Λευκούρου (14).

14. Για τη σχέση της μήλης με την υρανή βά. σε επόμενες σελίδες δια το άρθρο της Ι. Τζαχήλ και το άρθρο της B. Wagner-Hasel, "Οι Χρήσεις".

The Goddess Hera: Immaculate Virgin and Widow

Vallia Xenidou-Schild

The doctrines concerning the female deities of the Greek Pantheon are unbreakably connected with the social changes of the historic times which led to the differentiation of the female social identity – betray the social beliefs binding the mortals as regards the female elements of the city-state, beliefs established by the notions about wives.

Various structural elements of the wide-spread cult of the goddess Hera, quite distinct in the rituals of the "sacred marriage", suggest that the goddess, who later became the protector of legal, institutional marriage, was originally representing the "virgins"; these were the maidens who were entering the stage of sexual maturity, the puberty, and collectively prepared by experienced married life. Characteristic traits of initiatory rituals of virgins, which testify to the close relation of initiation and marriage, were traced in the primeval festivals of Tonaeoi on Samos, Daedaloi at Plataeae and Heraeoi at Olympia.

Βιβλιογραφία

- Brelich, A., "The Historical Development on the Institution of Initiation in the Classical Ages", *Acta Antiqua Hungarica* 1962, 267-289; *Die Entwicklung des Initiativritus in Griechenland*, cito Blaeker, C.J. (ed.), *Studies in the History of Religions*, Leiden 1965, o. 222-231.
- Burkert, W., *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart-Berlin-New York 1973; *Tou Iou: Studien zur Geschichte, Mythologie und Rituale*, cito Burkert, W., *Homo Iou: Eine griechische Interpretation altertümlicher Opferkulten und Mythen*, o. RGW 32, 1972.
- Buschor, E., *Heraion von Samos; Frühre Bauten*, στο: AM 55 (1930), 1 κ.ε. Του Ιου: *Heraion*, στο AM 74 (1959), 1 κ.ε.
- Cook, A. B., *Zeus. A Study in Ancient Religion*, Oxford 1947.
- Drösler, D., *Der Umgang der olympischen Spiele*, Stuttgart 1962.
- Estrem, S., *Opferfest und Vorgänge der Griechen* 1915, Tou Ιου: *RE VIII 1, 369* κ.ε. (s.v. Hera).
- Eliade, M., *Rites and Symbols of Initiation*, New York 1965.
- Farnell, E., *Die Kultische Keuschheit im Altertum*, Berlin 1910, o. RGW 6 (1910), 162 κ.ε.
- Gennep, A. van, *Les rites de passage*, Paris 1909.
- Hiller, St., *Panagi, O., Die frühhellenistischen Texte aus mykenischer Zeit*, Darmstadt 1978.
- Jacob, J., *Festliche griechischer Historiker* Leiden 1955.
- Jeannaires, H., *Cours et Corrètes. Essai sur l'éducation spartiate et sur les rites d'adolescence dans l'antiquité hellénistique*. Diss. Lille 1939.
- Kardara, Ch., *Problems of Hera's Cultimages*, στο AJA 64 (1960), 343 κ.ε.
- Kerényi, K., *Zeus and Hera. Bildur des Vaters, des Gatten und der Frau*, Leiden 1972.
- Kipp, G., *Zum Hera-Kult auf Samos* – *ein französischer Beitrag* zur Kulturforschung 16, Kritische und vergleichende Studien zur Altertumswissenschaft 16, Kritische und vergleichende Studien zur Altertumswissenschaft 16, Kritische und vergleichende Studien zur Altertumswissenschaft 17, Berlin 1974, 157 κ.ε.
- Klitz, A., *Ierop. Τάμος*, Diss., Halle 1933.
- Muthmann, F., *Mutter und Quelle. Studien zur Quellenherstellung im Altertum und zur Quellenkritik des Polyeuktos*, Frankfurt a. Main 1969.
- Schäfer, A., *Cults of Boeotia*, στο BICS (Suppl. 3), 1981, 242-250.
- Simon, E., *Die Göttin der Griechen*, 1969 της Ιου: AA 1985, 268.
- Thomassen, H., *Mythos und Realität. Die Frau in der frühgriechischen Gesellschaft*, Frankfurt a. Main 1981.
- Wagnleitner, H., *Das griechische Heiligtum. Die Frau von Samos*, München 1965.
- Weniger, L., *Das Hochfest des Zeus in Olympia*, στο Klio 5, 1905, 30.